

¶ **Jan Ridderbos, *Strijd op twee fronten. Schilder en de gereformeerde 'elite' in de jaren 1933-1945 tussen aanpassing, collaboratie en verzet op kerkelijk en politiek terrein, twee delen, Kampen, 1994, 424 en 458 blz. ISBN 90-242-8294-2, f 125,00 (of f 77,50 per deel).***

Dit proefschrift, waarop Ridderbos in 1994 aan de Vrije Universiteit promoveerde, behoort tot de terugblik op de Gereformeerde Kerken in de Tweede Wereldoorlog in tweede fase. Het boek bevat nog wel meer dan de geschiedenis van deze kerken in de periode 1940-1945, maar de auteur heeft zijn uitgangspunt genomen in de publicaties over de kerken in de oorlog die in eerste instantie zijn verschenen, met name het in opdracht van deze kerken door Th. Delleman samengestelde 'verzetsboek' *Opdat wij niet vergeten* uit 1949 en L. de Jongs in opdracht van het Rijk geschreven *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969-1988). Ridderbos' boek biedt op tal van punten aanvullingen en correcties op deze beide uitgaven. Dit is te danken aan zijn uitgebreide onderzoek en documentatie, en aan het feit dat hij op verdere afstand van de oorlog staat dan Delleman en De Jong.

Ridderbos heeft zich laten leiden door drie nauw verwante vragen: wat is de invloed geweest van de voorgeschiedenis van de oorlog (bijv. de Duitse kerkstrijd) op houdingen en standpunten van gereformeerden tijdens de bezetting; welk kerkelijk krachtenveld bestond er op momenten dat gereformeerden positie moesten kiezen; en hoe hebben K. Schilder en andere gereformeerden gereageerd op de oorlog en zijn voorgeschiedenis?

Zijn boek valt uiteen in twee gedeelten. Het eerste deel handelt hoofdzakelijk over Schilders ontwikkeling tot 1934 en diens bestrijding van het nationaal-socialisme tot aan zijn gevangenschap en vrijlating in december 1940 en met name over de vraag hoe deze laatste episode historisch te kwalificeren: was Schilder slachtoffer van geloofsvervolgung, of van zijn politieke agitatie in de pers? Over dit punt is reeds in de oorlog veel te

doen geweest; Ridderbos' hypothese is dat de Duitsers Schilder niet gevangen, maar gegijzeld hebben, en wel om de Nederlandse pers ongehinderd te kunnen gelijkshakelen. (I, 392) In het tweede deel komt dan de verdere bezettings-geschiedenis van de kerken aan bod, met veel aandacht voor het handelen van de generale synode en haar deputaten, en opnieuw voor Schilder, zoals voor zijn door de bezetter opgelegde schrijfverbod en diens voor discussie vatbare interpretatie daarvan en gevolgtrekkingen daaruit.

Maar in het proefschrift draait het niet alleen om Schilder. Mede centraal staat de in de ondertitel genoemde gereformeerde 'elite' en haar optreden op het 'politiek terrein'; dat wil niet zeggen de politiek als zodanig, maar het kerkelijk contact met de overheid. Met het begrip elite doelt Ridderbos op de hoogleraren in de theologie te Amsterdam en Kampen, de moderamina van synodes en de synodale deputaten, met name die voor de correspondentie met de hoge overheid, gezamenlijk een kleine en in de oorlog betrekkelijk geïsoleerd staande bestuurlijke kring binnen de gereformeerde wereld. De omschrijving van hun houding in termen van 'aanpassing, collaboratie en verzet' wijst op het gebruik van moderne categorieën voor de behandeling van de periode '40-'45, eigen aan de tweede fase van de terugblik op de oorlog. Ze zijn gemunt, omdat de meeste Nederlanders 'goed' noch 'fout' waren. Natuurlijk neemt dit niet weg, dat dit begrippenpaar onmisbaar blijft voor wie iets van de morele spanning van die tijd wil begrijpen.

De ondertitel van het proefschrift maakt duidelijk, dat het eerste deel als een omvangrijke inleiding is te beschouwen op het tweede deel, over de periode '40-'45, waarin begrippen als verzet en collaboratie daadwerkelijk functioneren en waarin zich op beide behandelde terreinen – kerk en politiek – eerst werkelijk fronten vormen. Verhoudingsgewijs is er daardoor veel aandacht voor Schilders bestrijding van het nationaal-socialisme tot augustus 1940, terwijl het kerkelijk conflict rondom zijn persoon vanaf 1942 wat onderbelicht blijft.

Zo wordt bijvoorbeeld het synodebeleid inzake